

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः॥

विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपज्य्यमभ्यजयन् यद्विष्णुक्रमान्क्रमते
विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपज्य्यमभि जयति विष्णोः क्रमो-
ऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी त्रैष्टुभमन्तरिक्षं जागती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभि-
रेवेमाँल्लोकान् यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत सौऽस्मात्सृष्टः (१)

पराङ्मतेतयाऽन्वेदक्रन्ददिति तया वै सौऽग्नेः प्रियं धामावारुन्ध यदेतामन्वाहाग्नेरेवैतया
प्रियं धामाव रुन्ध ईश्वरो वा एष पराङ्मदधो यो विष्णुक्रमान्क्रमते चतसृभिरा वर्तते
चत्वारि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रियामेवास्य तनुवमभि (२)

पर्यावर्तते दक्षिणा पर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो
वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवाऽऽवृतमनु पर्यावर्तते शुनःशेपमाजीगर्ति वरुणोऽगृह्णात्स एतां
वारुणीमपश्यत्तया वै स आत्मानं वरुणपाशादमुश्चद्वरुणो वा एतं गृह्णाति य उखां प्रतिमुञ्चत
उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदित्याहाऽऽत्मानमेवैतया (३)

वरुणपाशान्मुञ्चत्या त्वाहार्षमित्याहाऽऽ ह्येनः हरति ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिरित्याह
प्रतिष्ठित्यै विशस्त्वा सर्वा वाञ्छुन्वित्याह विशैवेनः समर्धयत्यस्मिन्नाष्ट्रमधि श्रयेत्याह
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमकर्यं कामयेत राष्ट्रं स्यादिति तं मनसा ध्यायेद्राष्ट्रमेव भव- (४)

त्यग्ने बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादित्याहाग्रमेवैनः समानानां करोति निर्जग्मिवान्तमसृ-
जत्याह तम एवास्मादप हन्ति ज्योतिषागादित्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति चतसृभिः
सादयति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेवातिछन्दसोत्तमया वर्ष वा एषा छन्दसां
यदतिच्छन्दा वर्षमेवैनः समानानां करोति सद्वती (५)

भवति सत्त्वमेवैनं गमयति वात्सप्रेणोप तिष्ठत एतेन वै वत्सप्रीर्भालन्दनोऽग्नेः
प्रियं धामावारुन्धाग्नेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्ध एकादशं भवत्येकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति स्तोमेन वै देवा अस्मिँल्लोक आर्ध्ववच्छन्दोभिरमुष्मिन्स्तोमस्येव खलु वा एतद्रूपं
यद्वात्सप्रम्यद्वात्सप्रेणोपतिष्ठत - (६)

इममेव तेन लोकमभि जयति यद्विष्णुक्रमान्क्रमतेऽमुमेव तैर्लोकमभि जयति पूर्वद्युः
प्र क्रामत्युत्तरेद्युरूपं तिष्ठते तस्माद्योगेऽन्यासां प्रजानां मनः क्षेमेऽन्यासां तस्माद्यायावरः
क्षेम्यस्येशे तस्माद्यायावरः क्षेम्यमध्यवस्यति मुष्टी करोति वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै॥ (७)

मुष्टोऽर्थतया भवति सद्वत्युपतिष्ठते द्विचत्वारिंशच्च॥७॥ [१]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाग्निर्वा अन्नपतिः स एवास्मा अन्नं प्र यच्छत्यनमीवस्य
शुष्मिण इत्याहायक्ष्मस्येति वावैतदाह प्र प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद
इत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्त उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः (८)

प्राणैरेवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं
समर्धयति चतसृभिरा सादयति चत्वारि छन्दांसि छन्दाभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्ष
वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्षमैवैनं समानानां करोति सद्वती भवति सत्त्वमेवैनं
गमयति प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् (९)

याहीत्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति तनुवा वा एष हिंनस्ति यं हिंनस्ति मा
हिंसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाभ्यं एवैनं शमयति रक्षांसि वा एतद्यज्ञं संचन्ते
यदनं उथ्सर्जत्यक्रन्ददित्यन्वाह रक्षसामपहत्या अनंसा वहन्त्यपचितिमेवास्मिन्दधाति
तस्मादनस्वी च रथी चातिथीनामपचिततमा- (१०)

वपचितिमान्भवति य एवं वेदं समिधाऽग्निं दुवस्यतेति घृतानुषित्तामवसिते समिधमा
दधाति यथातिथय आगताय सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादृगेव तद्रायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो
हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्म प्र वैशयत्यप्सुयोनिर्वा अग्निः
स्वामेवैनं योनिं गमयति तिसृभिः प्र वैशयति त्रिवृद्धा - (११)

अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति परा वा एषोऽग्निं वपति योऽप्सु भस्म प्रवेशयति
ज्योतिष्मतीभ्यामव दधाति ज्योतिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां पशून्
वपति योऽप्सु भस्म प्रवेशयति पुनरूर्जा सह रय्येति पुनरुदैति प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते
पुनस्त्वाऽऽदित्या - (१२)

रुद्रा वसंवः समिन्धतामित्याहेता वा एतं देवता अग्ने समैन्धत ताभिरेवैनं समिन्दे
बोधा स बोधीत्युपं तिष्ठते बोधयत्येवैनं तस्माथ्मुत्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुप
तिष्ठते तस्माद्यथास्थानं पशवः पुनरेत्योपं तिष्ठन्ते॥ (१३)

वै विश्वं देवा ज्योतिष्मानपचिततमो त्रिवृद्धा आदित्या द्विचत्वारिंशच्च॥६॥ [२]

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै यमं देवयजनमस्या अनिर्याच्याग्निं चिनुते यमार्येन॥ स चिनुतेऽपेत्यध्यवसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्याऽऽत्मनेऽग्निं चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा एतद्यजुरपश्यन्नपेतति यदेतेनाध्यवसाययत्य- (१४)

नामृत एवाग्निं चिनुत उद्धन्ति यदेवास्यां अमेध्यं तदपं हन्त्यपोऽवौक्षति शान्त्यै सिकता नि वपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्ध ऊषान्नि वपति पुष्टिर्वा एषा प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथो संज्ञान एव संज्ञानं ह्येतत् (१५)

पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सहास्तां ते वियती अब्रूतामस्त्वेव नो सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात् ऊषां अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्तददश्चन्द्रमसि कृष्णमूर्षान्निवपन्नदो ध्यायेद्द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयं सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य (१६)

सूक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्धाग्नेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्धे छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायश्चतस्रः प्राचीरुप दधाति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समंवीयन्त ते द्वे पुरस्तात्समीची उपादधत् द्वे (१७)

पश्चात्समीची ताभिर्वै ते दिशोऽहं हन् यद्वे पुरस्तात्समीची उपदधाति द्वे पश्चात्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै छन्दांसि पशूनेवास्मै समीची दधात्यष्टावुप दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुप दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य (१८)

प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पृणा उप दधात्येकविंशतिः सं पद्यन्ते प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविंशस्यैव प्रतिष्ठां गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं चिक्यानस्तिष्ठति य एवं वेद पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशवो यज्ञमेव पशूनव रुन्धे त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रय इमे लोका एष्वेव लोकेषु (१९)

प्रति तिष्ठत्येकचित्तीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति पुरीषेणाम्यूहति तस्मान्मा५ सेनास्थिं छत्रं न दुश्चर्मा भवति य एवं वेद पञ्च चित्तयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरम्यूहति दश सं पद्यन्ते दशाक्षरा विराडत्रं विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति॥ (२०)

अष्टवसाययति ह्येतद्विश्वमित्रस्यादधत् द्वे लोकस्यं लोकेषु सप्तचत्वारि५शब्॥७॥ [३]

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराग्निर्यश्चोखाया५ समितमिति चतसृभिः सं नि वपति चत्वारि छन्दा५सि छन्दा५सि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा स५ शास्ति समितमित्याह तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्र५ समेति यथ्सन्त्युप्य विहरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं व्यैत्यृतुभिर्- (२१)

वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमित्याहर्तुभिरेवैनं दीक्षयित्वर्तुभिर्वि मुञ्चति वैश्वानर्या शिष्यमा दत्ते स्वदयत्येवैनन्नैर्ऋतीः कृष्णास्तिस्रस्तुष-पक्वा भवन्ति निर्ऋत्यै वा एतद्वाङ्गधेयं यत्तुषा निर्ऋत्यै रूपं कृष्ण५ रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा (२२)

वै निर्ऋत्यै दिग्ब्रवायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते स्वकृत इरिण उपं दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्ऋत्या आयतनं५ स्व एवाऽऽयतने निर्ऋतिं निरवदयते शिष्यमभ्युपं दधाति नैर्ऋतो वै पाशः साक्षादेवैनं निर्ऋतिपाशान्मुञ्चति तिस्र उपं दधाति त्रेधाविहितो वै पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निरऋतिमव यजते पराचीरुपं (२३)

दधाति पराचीमेवास्मान्निरऋतिं प्र णुदतेऽप्रतीक्षमा यन्ति निर्ऋत्या अन्तरहित्यै मार्जयित्वोपं तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय गार्हपत्यमुपं तिष्ठन्ते निर्ऋतिलोक एव चरित्वा पूता देवलोकमुपावर्तन्त एक्योपं तिष्ठन्त एकधैव यजमाने वीर्यं दधति निवेशनः सङ्गमनो वसूनामित्याह प्रजा वै पशवो वसुं प्रजयैवैनं पशुभिः समर्धयन्ति॥ (२४)

ऋतुभिरेषा पराचीरुपाष्टाचत्वारि५शब्॥४॥ [४]

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मितो यज्ञपुरुषैवैनं वि मिमीते यावान्पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान्भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं वीर्येणैवैनं वि मिमीते पक्षी भवति न ह्यपक्षः पतितुमर्हत्यरुत्विना पक्षौ द्राघीया५सौ भवतस्तस्मात्पक्षप्रवया५सि वया५सि व्याममात्रौ

पक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं (२५)

वीर्यसम्मितो वेणुना वि मिमीत आग्नेयो वै वेणुः सयोनित्वाय यजुषा युनक्ति यजुषा कृषति व्यावृत्त्यै षड्भवेन कृषति षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवेन कृषति यद्वादशगवेन संवत्सरैवेयं वा अग्नेरतिदाहादबिभेत्सैतद्विगुणमपश्यत्कृष्टं चाकृष्टं च ततो वा इमां नात्यदहद्यत्कृष्टं चाकृष्टं च (२६)

भवत्यस्या अनतिदाहाय द्विगुणं त्वा अग्निमुद्यन्तुमर्हतीत्याहुयत्कृष्टं चाकृष्टं च भवत्यग्नेरुद्यत्या एतावन्तो वै पशवो द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् यत्प्राचं उथ्सृजेद्ब्रूयायपि दध्याद्यद्दक्षिणा पितृभ्यो नि धुवेद्यत्प्रतीचो रक्षांसि हन्युरुदीच उथ्सृजत्येषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक् (२७)

तामेवेनाननूथ्सृजत्यथो खल्विमां दिशमुथ्सृजत्यसौ वा आदित्यः प्राणः प्राणमेवेनाननूथ्सृजति दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तन्ते तस्माद्वक्षिणोऽथ आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तन्ते तस्मात्परांश्च पशवो वि तिष्ठन्ते प्रत्यं च आ वर्तन्ते तिस्रस्तिष्ठः सीताः (२८)

कृषति त्रिवृतमेव यज्ञमुखे वि यातयत्योषधीर्वपति ब्रह्मणान्नमव रुन्धेऽर्कैर्ऽर्कश्चीयते चतुर्दशभिर्वपति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्तरण्या उभर्यीषामवरुद्धा अन्नस्यान्नस्य वपत्यन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ कृष्टे वपति कृष्टे ह्योषधयः प्रतितिष्ठन्त्यनुसीतं वपति प्रजात्यै द्वादशसु सीतासु वपति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरैवास्मा अन्नं पचति यदग्निचि- (२९)

दनवरुद्धस्याश्नीयादवरुद्धेन व्युद्धेत ये वनस्पतीनां फलग्रहयस्तानिध्मेऽपि प्रोक्षेदनवरुद्धस्यावरुद्धौ दिग्भ्यो लोष्टान्धसमस्यति दिशामेव वीर्यमवरुध्य दिशां वीर्येऽग्निं चिनुते यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्तस्यै दिशो लोष्टमा हरेदिषमूर्जमहमित आ दद इतीषमेवोर्जं तस्यै दिशोऽव रुन्धे क्षोधुको भवति यस्तस्यां दिशि भवत्युत्तरवेदिमुप वपत्युत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयतेऽथो पशवो वा उत्तरवेदिः पशून्वाव रुन्धेऽथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै ॥ (३०)

च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टञ्चाकृष्टं च दिक्सीतां अग्निचिदव पञ्चविंशतिश्च ॥६॥

[५]

अग्ने तव श्रवो वय इति सिकता नि वपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य सूक्तं सूक्तेनैव

वैश्वानरमव रुन्धे षड्भिर्नि वंपति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव
वैश्वानरमव रुन्धे समुद्रं वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिक्ता
निवपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रो (३१)

वृत्राय वज्रं प्राहरत्स त्रेधा व्यभवत्स्फ्यस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयं ये-
ऽन्तःशरा अशीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छर्कराणां रथं वज्रो वै शर्कराः
पशुरग्निर्यच्छर्कराभिरग्निं परिमिनोति वज्रेणैवास्मै पशून्परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः
परिगृहीतास्तस्मात्स्थेयानस्थेयसो नोप हरते त्रिसप्ताभिः पशुकामस्य (३२)

परि मिनयात्स वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः प्राणैरेवास्मै पशून्व रुन्धे
त्रिणवाभिर्भ्रातृव्यवतस्त्रिवृतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या अपरिमिताभिः
परि मिनयादपरिमितस्यावरुद्धौ यं कामयेतापशुः स्यादित्यपरिमित्य तस्य शर्कराः सिक्ता
व्यूहेदपरिगृहीत एवास्यं विषूचीनं रेतः परां सिञ्चत्यपशुरेव भवति (३३)

यं कामयेत पशुमान्स्थ्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः सिक्ता व्यूहेत्परिगृहीत
एवास्मै समीचीनं रेतः सिञ्चति पशुमानेव भवति सौम्या व्यूहति सोमो वै रेतोधा रेतं
एव तद्धाति गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्यः
शंयुं बार्हस्पत्यं मेधो नोपानमत्सोऽग्निं प्राविशत्- (३४)

सोऽग्नेः कृष्णो रूपं कृत्वोदायत् सोऽश्वं प्राविशत्सोऽश्वस्यावान्तरशफो-
ऽभवच्चदश्वमाक्रमयति य एव मेधोऽश्वं प्राविशत्तमेवाव रुन्धे प्रजापतिनाग्निश्चेतव्यं
इत्याहुः प्राजापत्योऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते पुष्करपर्णमुप दधाति
योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णं सयोनमेवाग्निं चिनुतेऽपां पृष्ठमसीत्युप दधात्यपां वा एतत्पृष्ठं
यत्पुष्करपर्णं रूपेणैवैनदुप दधाति॥ (३५)

इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविश्वस्योनिं विशतिश्च॥५॥

[६]

ब्रह्मं जज्ञानमिति रुक्ममुप दधाति ब्रह्मंमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत् ब्रह्मंमुखा
एव तत्प्रजा यजमानः सृजते ब्रह्मं जज्ञानमित्याहुः तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति
य एवं वेदं ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेतव्यं इति यत्पृथिव्यां
चिन्वीत पृथिवीं शुचार्पयेन्नोषधयो न वनस्पतयः (३६)

प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षं शुचार्पयेन्न वयांसि प्र जायेरन् यद्विचिन्वीत दिवं शुचार्पयेन्न पर्जन्यो वर्षेद्रुक्कमुपं दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते प्रजातै हिरण्मयं पुरुषमुपं दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै यदिष्टकाया आतृण्णमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दध्यादक्षिणतः (३७)

प्राश्चमुपं दधाति दाधारं यजमानलोकं न पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृण्णमनूपं दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्यै द्रप्सश्चस्कन्देत्यभि मृशति होत्रास्वेवेनं प्रतिष्ठापयति सुचावुपं दधात्याज्यस्य पूर्णां कार्ष्ण्यमयीं दध्नः पूर्णामौदुम्बरीमियं वै कार्ष्ण्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोपं धत्ते (३८)

तूष्णीमुपं दधाति न हीमे यजुषाऽऽप्तुमर्हति दक्षिणां कार्ष्ण्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीं तस्मादस्या असावुत्तराज्यस्य पूर्णां कार्ष्ण्यमयीं वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्ष्ण्यो वज्रैणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षांस्यपं हन्ति दध्नः पूर्णामौदुम्बरीं पशवो वै दध्यगुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं दधाति पूर्णे उपं दधाति पूर्णे एवेनं- (३९)

ममुष्मिल्लोक उपं तिष्ठेते विराज्यग्निश्चैतव्यं इत्याहुः सुग्वै विराड्यश्नुचावुपदधाति विराज्येवाग्निं चिनुते यज्ञमुखेयज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति यज्ञमुखं रुक्मो यद्रुक्मं व्याघारयति यज्ञमुखादेव रक्षांस्यपं हन्ति पञ्चभिरव्याघारयति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षांस्यपं हन्त्यक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै॥ (४०)

वनस्पतयो दक्षिणतो धत्त एनन्तस्मादक्षण्या पञ्च च॥५॥

[७]

स्वयमातृण्णामुपं दधातीयं वै स्वयमातृण्णेमामेवोपं धत्तेऽश्वमुपं घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृण्णा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या अग्नावग्निश्चैतव्यं इत्याहुरेष वा (४१)

अग्निर्वैश्वानरो यद्वाह्मणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृतां प्र यच्छेत्तां ब्राह्मणश्चोपं दध्यातामग्नावेव तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा एष आर्तिमार्तोऽर्चिर्द्वानिष्टकामुपदधाति त्रीन् वरान्दद्यात् त्रयो वै प्राणाः प्राणानां स्पृत्यै द्वावेव देयो द्वौ हि प्राणावेकं एव देय एको

हि प्राणः पशुर्- (४२)

वा एष यदग्निर्न खलु वै पशव आर्यवसे रमन्ते दूर्वेष्टकामुपं दधाति पशूनां धृत्यै
द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै काण्डात्काण्डात्परोहन्तीत्याह काण्डेनकाण्डेन ह्येषा प्रतिष्ठित्यैवा नो दूर्वे
प्र तनु सहस्रेण शतेन चेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै देवलक्ष्मं वै त्र्यालिखिता
तामुत्तरलक्ष्माणं देवा उपादधृताधरलक्ष्माणमसुरा यं (४३)

कामयेत वसीयान्स्यादित्युत्तरलक्ष्माणं तस्योपं दध्याद्वसीयानेव भवति यं
कामयेत पापीयान्स्यादित्यधरलक्ष्माणं तस्योपं दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु परां
भावयति पापीयान्भवति त्र्यालिखिता भवतीमे वै लोकास्त्र्यालिखितैभ्य एव लोकेभ्यो
भ्रातृव्यमन्तरेत्यङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यतः पुरोडाशः कूर्मो भूत्वाऽनु प्रासर्पद् (४४)

यत्कूर्ममुपदधाति यथा क्षेत्रविदञ्जसा नयत्येवमेवेनं कूर्मः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति
मेधो वा एष पशूनां यत्कूर्मो यत्कूर्ममुपदधाति स्वमेव मेधं पश्यन्तः पशव उपं तिष्ठन्ते
श्मशानं वा एतत्क्रियते यन्मृतानां पशूनां शीरुषाण्युपधीयन्ते यज्जीवन्तं कूर्ममुपदधाति
तेनाश्मशानचिद्वास्तव्यो वा एष यत् (४५)

कूर्मो मधु वाता ऋतायत इति दध्ना मधुमिश्रेणाभ्यनक्ति स्वदयत्येवेनं ग्राम्यं वा
एतदन्नं यद्वर्ध्यारण्यं मधु यद्वर्ध्ना मधुमिश्रेणाभ्यनक्त्युभयस्यावरुद्धौ मही द्यौः पृथिवी च
न इत्याहाऽऽभ्यामेवेनमुभयतः परि गृह्णाति प्राश्नुमुपं दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ
पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं दधाति तस्मात् (४६)

पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपं तिष्ठन्ते यो वा अपंनाभिमुग्निं चिनुते यजमानस्य
नाभिमनु प्र विंशति स एनमीश्वरो हिंसितोरूलूखलमुपं दधात्येषा वा अग्नेर्नाभिः
सर्नाभिमेवाग्निं चिनुतेऽहिंसाया औदुम्बरं भवत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवावं रुन्धे मध्यत उपं
दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मध्यत ऊर्जा भुञ्जत इयं द्ववति प्रजापतिना
यज्ञमुखेन सम्मितमवं हन्त्यन्नमेवाकर्वेण्यव्यर्चोपं दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो
यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति॥ (४७)

एष वै पशुर्यमसर्पद् यत्तस्मात्तस्मात्समविंशतिश्च॥७॥

[८]

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य एव लोकेभ्यो

ज्योतिरिव रुन्धे मध्यत उपं दधाति मध्यत एवास्मै ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरुपास्महे सिकताभिः पूरयत्येतद्वा अग्नेवैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे यं कामयेत क्षोधुकः स्यादित्यूनां तस्योपं (४८)

दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्यदन्नमद्यादिति पूर्णां तस्योपं दध्यादनुपदस्यदेवान्नमत्ति सहस्रं वै प्रति पुरुषः पशूनां यच्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्षमुपं दधाति सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनं द्रमयति व्यृद्धं वा एतत्प्राणैरेमेध्यं यत्पुरुषशीर्षममृतं खलु वै प्राणा - (४९)

अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति प्रतिष्ठामेवैनं द्रमयित्वा प्राणैः समर्धयति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति मध्व्योऽसानीति श्रुतातङ्मन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्दध्यारण्यं मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेण पूरयत्युभयस्यावरुद्धौ पशुशीर्षाण्युपं दधाति पशवो वै पशुशीर्षाणि पशून्नेवाव रुन्धे यं कामयेतापशुः स्यादिति (५०)

विषूचीनानि तस्योपं दध्याद्विषूच एवास्मात्पशून्दधात्यपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्स्यादिति समीचीनानि तस्योपं दध्यात्समीच एवास्मै पशून्दधाति पशुमानेव भवति पुरस्तात्प्रतीचीनमश्वस्योपं दधाति पश्चात्प्राचीनमृषभस्यापशवो वा अन्ये गौः अश्वेभ्यः पशवो गोः अश्वानेवास्मै समीचो दधात्येतावन्तो वै पशवो (५१)

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतदग्नौ प्र दधाति यत्पशुशीर्षाण्युपदधात्यमुमारण्यमनु ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्य एव पशुभ्य आरण्यान्पशूञ्चुचमनृजति तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानामारण्याः पशवः कर्नीयाः सः शुचा ह्यृताः सर्पशीर्षमुपं दधाति यैव सर्पे त्विषिस्तामेवाव रुन्धे (५२)

यत्समीचीनं पशुशीर्षैरुपदध्याद्ग्राम्यान्पशून्दशुकाः स्युर्यद्विषूचीनमारण्यान् यजुरेव वदेदव तां त्विषि रुन्धे या सर्पे न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानथो खलूपधेयमेव यदुपदधाति तेन तां त्विषिमव रुन्धे या सर्पे यद्यजुर्वदेति तेन शान्तम्॥ (५३)

ऊनान्तस्योपं प्राणाः स्यादिति वै पशवो रुन्धे चतुश्चत्वारिंशच्च॥६॥

[९]

पशुर्वा एष यदग्निर्योनिः खलु वा एषा पशोर्वि क्रियते यत्प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या अपस्या उपं दधाति योनावेव रेतो दधाति पञ्चोपं दधाति पाङ्क्तः पशवः पशून्नेवास्मै प्र जनयति पञ्च दक्षिणतो वज्रो वा अपस्या वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो

रक्षास्यपं हन्ति पञ्च पश्चात् (५४)

प्राचीरुपं दधाति पश्चाद्वै प्राचीनः रेतो धीयते पश्चादेवास्मै प्राचीनः रेतो दधाति पञ्च पुरस्तात्प्राचीरुपं दधाति पञ्च पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीनः रेतो धीयते प्राचीः प्रजा जायन्ते पञ्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दस्याः पशून्नेव प्रजातान्स्वमायतनमभि पर्यहृत इयं वा अग्नेरतिदाहादभिभेत्सैता - (५५)

अपस्या अपश्यत्ता उपाधत्त ततो वा इमां नात्यदहृद्यदपस्या उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाचं हेयमददिथ्स ब्रह्मणान्नं यस्यैता उपधीयान्ते य उ चैना एवं वेददिति प्राणभृत उपं दधाति रेतस्येव प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्पश्यञ्छृण्वन्पशुर्जायतेऽयं पुरो (५६)

भुव इति पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधारायं दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मन एवैताभिर्दाधारायं पश्चाद्विश्वव्यं चा इति पश्चाच्चक्षुरेवैताभिर्दाधारेदमुत्तरात्सुवरित्युत्तरतः श्रोत्रमेवैताभिर्दाधारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्ठाद्वाचमेवैताभिर्दाधार दशदशोपं दधाति सवीर्यत्वायाक्ष्णयो- (५७)

पं दधाति तस्मादक्ष्णया पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्ये याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्ध्रोद्या दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो याः प्राचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदध्रोत्येव य आसामेवं बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आसामेवं कृतिं वेद कल्पते- (५८)

ऽस्मै य आसामेवमायतनं वेदाऽऽयतनवान्भवति य आसामेवं प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभृत उपधार्य संयत उपं दधाति प्राणानेवास्मिन्धित्वा संयद्धिः सं यच्छति तत्संयता संयत्त्वमथो प्राण एवापानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विषूचीरुपं दधाति तस्माद्विष्वञ्चो प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसं यत- (५९)

मसुवर्ग्यमस्य तत्सुवर्ग्योऽग्निर्यत्सं यत उपदधाति समेवेन यच्छति सुवर्ग्यमेवाक- स्त्र्यविवर्यः कृतमयानामित्याह वयोभिरेवायानवं रुन्धेऽयेर्वयांसि सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति तस्मादयं सर्वतः पवते॥ (६०)

या चतुष्पदा त्रिपदा या च षट्पदा। सच्छन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा।
महानाम्नी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा।
रज्जता हरिणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिम्यन्तु
त्वा। नारी- (६१)

स्ते पत्नयो लोम् वि चिन्वन्तु मनीषया। देवानां पत्नीर्दिशः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा।
कुविदङ्ग यवमन्तो यव चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूयं। इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषो
नमोवृत्तिं न जग्मुः॥ (६२)

नारीभिः शब्दः॥२॥

[११]

कस्त्वा छ्यति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिम्यति। क उ ते शमिता कविः।
ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु। संवत्सरस्य धारयसा शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा।
दैव्या अध्वर्यवस्त्वा छ्यन्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिम्यन्तः।
अर्धमासाः परूषि ते मासाश्छ्यन्तु शिम्यन्तः। अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टः (६३)

सूदयन्तु ते। पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छिद्रं भिषज्यतु। द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं
कृणोतु साधुया। शं ते परेभ्यो गात्रेभ्यः शमस्त्वरेभ्यः। शमस्थभ्यो मञ्जभ्यः शमु ते तनुवै
भुवत्॥ (६४)

विलिष्टभिः शब्दः॥२॥

[१२]

विष्णुमुखा अग्रपते यावती वि वै पुरुषमात्रेणाग्ने तव श्रवो ब्रह्म जज्ञानं स्वयमातृणामेषां वै पशुर्गायत्री कस्त्वा द्वादश॥१२॥
विष्णुमुखा अपचितिमान् वि वा एतावग्ने तवं स्वयमातृणां विपूचीनानि गायत्री चतुः पटिः॥६४॥
विष्णुमुखास्तनुवै भुवत्॥

हरिः ॐ॥

॥कृष्ण-यजुर्वेदीय-तैत्तिरीय-संहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥५-२॥